

ARDÂVÎRÂF VE ARDÂVÎRÂFNÂME

NİMET YILDIRIM*

ÖZET

Mezdiyesnâ inanırları tarafından kutsal, üstün nitelikli, dürüst ve kötülüklerden sakınan bir kişilik olarak bilinen Ardâvîrâf, Zerdüş geleneğinde büyük mübedler arasında yer alır. Ardâvîrâf, Mezdiyesnâ din adamları ve mübedler üst kurulu tarafından seçilerek özel bir görevlendirmeye dinî konulara ilişkin birtakım bilgiler getirmesi ve dindaşlarına sunması amacıyla metafizik evrenin “*cennet*”, “*cehennem*” ve “*a'râf*” adlarıyla bilinen bölgelerine, bir başka ifadeyle “*diriler dünyası*”ndan “*ölüler diyarı*”na gönderilmiş bir kutsal, bir azizdir.

Çeşitli milletlerin edebiyatlarında önemli bir yeri bulunan dinî edebiyatın temel konularından biri de, ölüm sonrası hayatı keşfetme amacıyla görünmeyen dünyalara, fizik ötesi coğrafyalara, göklere, kabir ötesine, yerin derinliklerine ziyaretlerde bulunmak ve dünyaya geri dönüşte de izlenimlerini sözlü ya da yazılı olarak dindaşlarına aktarmaktır. Bu tür metafizik ve çoğu rüya aleminde gerçekleştirilen yolculuklar ilkel kavimlerin de dikkatlerini çekmiştir. *Ardâvîrâfnâme*, içeriği açısından Zerdüş inanırları için oldukça önemli bir eserdir. Değişik dönemlerde İngilizce, Fransızca, Hintçe, Farsça ve Gocerât Dili başta olmak üzere değişik dünya dillerine çevrilmiş olması da, özellikle bu din bağluları için eserin ne denli önemli olduğunu gösterir.

Sonsuz hayat arayışı, bu bağlamda maddî hayatın sona ermesinin ardından yaşanacak yepyeni ve gizemli fizik ötesi hayat, eski dünya milletlerinin edebiyatlarında son derece ilgi çekici konular arasında yer alır.

Ardâvîrâfnâme, özellikle Hindistan'da yaşayan Zerdüş inanırları arasında daha fazla önemsenmekte ve İran'da olduğundan daha çok araştırmalara ve yorumlara konu olmaktadır. Öte yandan *Ardâvîrâfnâme*, yer verdiği konular, Pehlevice dil ve yazı özelliklerinin yanı sıra; dinî, tarihî ve dilbilim konusundaki ayrıntıları açısından da doğubilimciler tarafından önemsenmektedir. Eserin bir diğer önemli özelliği de, konusunda Sâsâniler çağından günümüze kadar gelmeği başarmış alanındaki tek eser olmasıdır. Ardâvîrâf'ın ruhuyla gerçekleştirdiği bu kutsal yolculuk ardından anlattıkları, birtakım farklılıklarla Hz. Muhammed'in mirâc yolculuğunda gördükleriyle benzerlikler de gösterir.

Ardâvîrâfnâme'nin dünya edebiyatları açısından dikkat çeken önemli bir özelliği de, değişik coğrafyalarda kaleme alınmış benzer eserler üzerindeki doğrudan ya da dolaylı etkisidir. Bu yapıtlar arasında; Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî'nin (ö. 449-1057), *Risâletu'l-ğufrân*; Senâî-yi Gaznevî'nin (ö. 525/ 1130), *Seyru'l-ibâd ile'l-meâd*; Dante Alighieri'nin (ö. 1321), *İlahi Komedyâ* adlı eserleri yer almaktadır.

ANAHTAR KELİMELER

Ardaviraf, ardavirafname, metafizik yolculuk, zerdüş miracnamesi, islam öncesi iran edebiyatı, Ardaviraf'ın miracı.

ARDAVİRAF AND ARDAVİRAFNAME

ABSTRACT

Ardaviraf known as a holy, excellent, honest, far away from badness by Mezdiyesna believers is one of the most important spiritual being in the tradition of Zarathustra.

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü.
Email: yildirim2002@hotmail.com

Ardaviraf who is a holy and saint, was chosen by Mezdiyesna reverends and superior committee of spirituals with a personel mission to bring some information about religious subjects and to present them to his coreligionists, and was sent to metaphysics world known as cennet (heaven), cehennem (hell) and araf (purgatory); in other words from the world of alives to the world of deads.

KEY WORDS

Ardaviraf, Ardavirafname, Metaphysics Journey, Ascension, Iran Literature before Islam, The Ascension of Ardaviraf.

1. *Ardâvîrâf*

Mezdiyesnâ inanırları tarafından kutsal, üstün nitelikli, dürüst ve kötülüklerden sakınan bir kişilik olarak bilinen Ardâvîrâf, Zerdüşť geleneğinde büyük mübedler arasında yer alır. Ardâvîrâf, Mezdiyesnâ din adamları ve mübedler üst kurulu tarafından seçilerek özel bir görevlendirmeye dinî konulara ilişkin birtakım bilgiler getirmesi ve dindaşlarına sunması amacıyla metafizik evrenin “*cennet*”, “*cehennem*” ve “*a'râf*” adlarıyla bilinen bölgelerine, bir başka ifadeyle “*diriler dünyası*”ndan “*ölüler diyarı*”na gönderilmiş bir kutsal, bir azizdir. Bu ötelere yolculuğu, Zerdüşť bağılırlarınca son derece kutsanan üç büyük tapınak arasında yer alan Âzerfermbağ Âteşkedesi'nden başlamış ve yine aynı yerde sona ermiştir.¹

Mübedlerin ifadeleriyle; ömrü boyunca bir tek günah bile işlememiş olan Ardâvîrâf, bu seyahate gitmek üzere ok çekme kurasıyla belirlenmiş, yıkanıp temizlendikten sonra yeni elbiseler giymiş, birtakım yiyecekler yedikten sonra, temiz yataklar üzerinde dinlenmiş, vasiyetini yapmış, din önderlerinden alarak üç kadeh mengi içip baj okuduktan sonra uykuya dalmış, yedi gün-yedi gece boyunca iki büyük meleğin beraberinde cennet, cehennem ve a'râfı gezmiş, iyilere yaptıklarının karşılıkları olarak verilen ödülleri, günahkârların da kötülüklerinin karşılığı çarptırıldıkları cezaları ayrıntılarıyla görmüş, son olarak da Ahura Mazda'nın huzuruna kabul edilerek kendisiyle görüşmüş, yedinci gün dünyaya geri dönerek gördüklerini ergin ve bilge bir katibe yazdırmıştır.²

Büyük İskender'in (ö. MÖ. 323) İran'a saldırısının ardından, özellikle Zerdüşť dinî kaynakları ve din adamlarının hissedilir ölçüde azalmasıyla Zerdüşť inanisinde baş gösteren zayıflama ve güç kaybını durdurmak, dinin asıl şeklini kaybolmaktan kurtarmak ve gerçek dinî inanışları güçlendirerek toplumdaki dinî kargaşaya son vermek amacıyla din adamlarının önderliklerinde yapılan bir dizi toplantılar sonucu Mezdiyesnâ inanırları, içlerinden birinin metafizik evrene giderek inançlarını güçlendirecek, dinî

¹ Gignoux, Philippe, *Ardâvîrâfnâme* (çev. Âmûzgâr, Jâle), Tahran 1383 hş., s. 41-44; Oşiderî, Cihângîr, *Dânişnâme-yi Mezdiyesnâ*, Tahran 1371 hş., s. 86; Tefezzulî, Ahmed-Âmûzgâr, Jâle, *Zebân-i Pehlevî, Edebiyyât ve Destûr-i Ân*, Tahran 1375 hş., s. 167-168; Gignoux, Ph., “Ardâ Wîrâz”, *Encyclopaedia Iranica/EIr.*, II, 357.

² Gignoux, P., *Ardâvîrâfnâme*, s. 45-46; Oşiderî, *Dânişnâme*, s. 86; Tefezzulî, *Târih-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 169; Gignoux, Ph., “Ardâ Wîrâz”, *EIr.*, II, 357.

değerlerini yeniden canlandıracak birtakım mesajlar getirmesini istemişler, bunun üzerine belirtilen amaçla seçilen Ardâvîrâf, fizik ötesi âlemlere giderek cennet, cehennem ve a'râfî gezdikten sonra gerçek din bilgileriyle dönmüş, bu bilgilerin Ardâvîrâf'ın anlatımıyla yazıya aktarılmasıyla da *Ardâvîrâfnâme* adlı eser ortaya çıkmıştır.³

Ardâvîrâf, peygamber tahtına oturmuş bir halde etrafını çevreleyen muğlar ve savaşçılar ile meng içerek gizemli ve olağanüstü bir uykuya dalar. Seyahatinin yedinci gününde de dünyaya geri döner.⁴ Ardâvîrâf'ın yol arkadaşlarından biri, yüksek rütbeli bir melek, Tanrının, iyileri geceleri uykularındayken koruyan özel ulaşı Surûş, bir diğer yoldaşı da, kutsal ateşin ruhu olan Tanrı Âzer'dir. Bu kılavuzlar Ardâvîrâf'ın gördüğü, acılar içerisinde kıvranan zavallı günahkârların dünyada iken yaptıkları hangi işler karşılığında bu cezalara çarptırıldıklarını kendisine tek tek açıklamaktadırlar. Orada cezalar, Ehrîmen ve yandaşları tarafından insafsızca, acıma duygusundan uzak bir şekilde uygulanmaktadır. Bu sahnelerde en korkunç işkenceler arasında sayılan kötü davranışlar apaçık ifadelerle vurgulanır. Mezdiyesnâ inanılarının birçok günahla bağlantılı olarak adaleti yerine getirmek için sarf ettikleri çaba dikkat çeker. Örneğin: bir kadına tecavüz eden bir adamın bütün vücudunu kapsayan bir işkenceyle cezalandırılması mümkün iken ayakları bu cezalandırma dışında tutulabilir. Çünkü bu günahkârın, o kadının evine giderken ona ya da başka birine zarar verebilecek bir canavarı ayağıyla tekmeleyerek etkisiz kılmış olması ihtimali vardır. Dolayısıyla ayaklar, yaptıkları iyiliğin karşılığını ödül olarak görebilirler. Ya da başka bir günahkârın ayakları işkenceden muaf tutuluyorsa belki bir zaman ayaklarıyla iterek bir miktar yonca ya da otu bir sığıra doğru göndermiş olabilir.⁵

1.1. Adı

Ardâvîrâfnâme adı, Pehlevî literatüründe çoğunlukla “*Artâi Virâf Nâmek*” şeklinde yazıldığı için *Ardâvîrâfnâme* konulu çalışmalarıyla bilinen M. A. Barthélemy ve E. W. West gibi İranologlar tarafından Zerdüşst geleneğine de uygun olarak “Ardâvîrâf” adı da; “Artâ Virâf”, “Ardâ Virâf”, “Ardâ Vîrâp”; başka birtakım araştırmacılar tarafından da “Ardâg Virâz”, “Artâg Virâj” şekillerinde yazılmaktadır. Bu ismi, “Ardâg Virâz”, “Artâg Virâj” diye okuyan A. Christensen'e göre; “Virâz” kelimesinin, eski Farsça'da “Vîraf” şekli de vardır.⁶

“Ardâvîrâf” sözcüğünün; “Artây”, “Artâk”, “Ardâg” ve “Ardâ” şekillerinde okunan ilk parçası, *Avestâ*'daki “asha” kelimesiyle de eş anlamlı

³ Gignoux, P., *Ardâvîrâfnâme*, s. 1; Hânlerî, Pervîz Nâtil, *Târih-i Zebân-i Fârsî*, Tahran 1324 hş., I, 223.

⁴ Rypka, Jan, *History of Iranian Literature*, Dordrecht 1968, s. 36.

⁵ *Ardâvîrâfnâme*, Metin, 32/4; Rypka, *History of Iranian Literature*, s. 36.

⁶ Mu'în, Mehdûht, “*Ardâvîrâfnâme*”, *Mecmu'a-yi Makâlât-i Doktor Muhammed-i Mu'în*, Tahran 1368 hş., II, 88-89; Gignoux, Ph., “Ardâ Virâz”, *Elr*, s. 356-357; Mahcûb, Muhammed Cafer, “Bûye-yi Pervâz”, *Îrânâme*, II/4 (Washington 1984), II/4, s. 553.

olarak “doğruluk”, “dürüstlük”, “kutsallık”, “temizlik” ve “kanun” karşılıklarını ifade eder. “Ardâ”, “Asha vahista/Ordîbehişt”, “Arta Xeštara/Erdeşîr”, “Ardapân/Erdevân” vb. bileşiklerde de bu anlamıyla kullanılır. “Ardâ/Artâ” sözcüğü, İngilizce ve Fransızca gibi batı dillerinde kutsalların isimlerinin bir nitelemesi olan “saint: aziz, evliya, ermiş, eren” kelimeleriyle eş anlamlı kabul edilebilir. *Ferheng-i Reşîdî* de; “Ardâ kelimesi, *Erdeşîr* (hük. 226-241) devrinde mübedler mübedi olan bir muğun adıdır” şeklinde ifade edilirken, buradaki “muğ” ile “Ardâvîrâf” kastedilir. Kelimenin ikinci parçası (vîrâf, vîrâp ya da vîrâj) ise Sanskritçe’de; “vîra”, Pehlevicede; “vîr”, Latince’de; “vir” biçimleriyle “adam”, “erkek”, “akıl” ve “güç” anlamlarındadır. “Vîrâz” ve “vîrâb” şekilleri de olan “vîrâf”, Pâzend Dili ve Sanskritçe’de “vîrâz” ve “vîrâf” şekilleriyle geçer.⁷ “Ardâvîrâf” bileşiği ise; “kutsal adam”, “kutsal akıl sahibi” anlamlarını ifade eder.⁸

Ardâvîrâf, *Ardâvîrâfnâme*’de de geçtiği gibi⁹ “Nişâpûr/Nişâ-pûr”, “Veh Şâbuhr/Veh Şâpûr” adlarının yanı sıra “Nişâbûr”, “Nişâ-bûriyân” isimleriyle de bilinir.¹⁰ Ardâvîrâf’ın bu isimlerle bilindiği *Ardâvîrâfnâme*’nin önsözündeki bilgilerden de anlaşılmaktadır. Buradan hareketle M. Haug ve E. W. West, Sâsânîler döneminde *Avestâ* yorumcularından birinin adının da “Nişâpûr” olduğunu, Ardâvîrâf ile bu kişinin aynı kişilikler olmasının, uzak bir ihtimal dahi olmadığını iddia ederler. Gerçekte “Nishâpur”, “Nîkshâpur”, “Nîshâpuhar” adlarıyla da bilinen, aynı zamanda *Avestâ* tefsirlerinden birinin yazarı olan, başka birtakım kaynaklarda da kendisinden söz edilen, öte yandan Husrev Enûşîrvân’ın (hük. 531-579) danışmanları arasında da yer alan bilgin bir tarihî kişilik vardır. Ancak onun Ardâvîrâf ile aynı kişi olduğu konusunda kesin bir kanıt yoktur. Bazılarınca Ardâvîrâf, Nişâpûr’un oğlu olarak kabul edilirken, bir kısım araştırmacılara göre de bu kutsal yolculuğu gerçekleştiren mübedin adı; “Nişâpûr”, lakabı da; “Ardâvîrâf”tır.¹¹

1.2. Kişiliği

Ardâvîrâf, Pehlevicede rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla bilge mübedlerden biri olarak sûfî ve kötülüklerden sakınan din adamları arasında yer alır. Farsça sözlüklerde onun bu özellikleri belirtilmiş, bazıları da onun peygamber olduğunu ifade etmişlerdir.¹²

Ardâvîrâf’ın kişiliği konusunda yapılan araştırmalarda, henüz kesin ve net bilgilere ulaşılamamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi West,

⁷ Gignoux, P., *Ardâvîrâfnâme*, s. 19.

⁸ Muîn, “Ardâvîrâfnâme”, *Mecmû‘a-yi Makâlât*, II, 89-90.

⁹ “Daha sonra o yedi adam oturdu. Yedi kişiden üç, üç kişi arasından da Ardâvîrâf adlı bir tek kişiyi seçtiler. O, *Veh Şâpûr/Nişâpûr* adıyla da bilinir.” (*Ardâvîrâfnâme*, Metin, 1/19).

¹⁰ Gignoux, P., *Ardâvîrâfnâme*, s. 18-19.

¹¹ Muîn, “Ardâvîrâfnâme”, *Mecmû‘a-yi Makâlât*, II, 104-105.

¹² Kiyâyî Nejâd, Zeynuddîn, *Cilvehâ-yî Ez ‘İrfân Der İrân-i Bâstân*, Tahran 1377 hş., s. 161; *Burhân-i Kân*’, “Erdâ”, s. 220.

Ardâvîrâfnâme'nin ilk bölümünde yer alan bilgilere dayanarak: Ardâvîrâf'ın, aynı zamanda Nîşâbûr veya Nîşâbûriyân adıyla da anıldığını, Husrev Enûşîrvân (hük. 531-579) döneminde yaşamış *Avestâ* yorumcularından biriyle aynı adı taşıdığını belirtir. Bunların yanı sıra Zerdüş't inanın önemli kaynaklarından *Vendîdâd*, *Nîrengistân* ve *Nâmehâ-yi Menûçehr* adlı eserlerde de kendisinden söz edilir.¹³

Bu ipuçlarından hareketle Ardâvîrâf'ın, adı geçen "Nîşâbûr" veya "Nîşâbûriyân" olması da mümkündür. Ancak Barthélemey, Ardâvî-râf'ın Nîşâbûr ya da Nîşâbûriyân adıyla bilinen kişi olmadığını ifade eder. Diğer bazı araştırmacılar da, West'in yukarıda aktarılan görüşünü kabul ederek "Nîşâbûr"u da, "Nîk Şâhpûr" şeklinde okurlar. Muhammed-i Muîn, *Ardâvîrâfnâme*'nin önsözündeki bilgiler kesin doğru kabul edildiğinde, West'e göre Ardâvîrâf'ın, Nîşâbûr'un oğlu olabileceğini, Barthélemey'e göre de; *Ardâvîrâfnâme* kahramanının adının "Nîşâbûr", lakabının ise "Ardâvîrâf" olabileceğini ifade etmektedir.¹⁴

1.3. Yaşadığı çağ

Ardâvîrâfnâme'nin önsözünde de belirtildiği gibi; kişinin günahlardan arı olup olmadığını ortaya çıkaran "ver" sınavını başarıyla vermiş olan II. Şâpûr (hük. 309-379) dönemi baş mübedi Âzerbâd Mihrespendân'ın¹⁵ Ardâvîrâf ile aynı dönemde yaşamış olması ihtimalinden Ardâvîrâf'ın yaşadığı çağın, MS. IV. yüzyılın ikinci yarısı ve daha sonralar olduğu sonucu elde edilmektedir. Öte yandan eldeki kanıtlar, Ardâvîrâf'ın; 651 yılından, yani son Sâsânî hükümdarı III. Yezdicerd'in (hük. 632-651) ölümünden sonra hayatta olduğu yönünde herhangi bir tespiti imkansız kılmaktadır.¹⁶ Bu veriler değerlendirildiğinde, Ardâvîrâf'ın yaşadığı çağ olarak IV-VII./X-XIII. yüzyıllar gösterilir. Bu durum, *Ardâvîrâfnâme*'nin önsözündeki birtakım bilgilerden de anlaşılmaktadır:

"Daha sonra lanetli, bozguncu ve küstah Ehrimen, insanlar bu dinde şüpheye düşsünler, dinden uzaklaşsınlar diye Mısır'da ikamet eden lanetli Yunanlı İskender'i aldatarak yoldan çıkardı. İskender'i, beraberinde ağır zulümleri, yıkıcı savaşları ve şiddetli işkenceleriyle İrânşehr'e gönderdi. O, İranlı hükümdarları ve değerli kişilikleri öldürdü. Sarayı ve hükümdarlık makamını yerle bir etti. Bütün bunlarla yetinmeyerek özel süslemeli sığır

¹³ Affi, *Ardâvîrâfnâme*, s. 4.

¹⁴ A.g.e., s. 4.

¹⁵ Sâsânîler döneminin kutsal makamlı en büyük mübedlerinden, Âzerbâd Mihrespendân, II. Şâpûr (hük. 310-379) zamanında "destûrân-i destûr" görevinde bulunmuştur. "Âzerbud Mehrespend" adıyla da anılan Âzerbâd'tan, Zerdüş't inine yapmış olduğu hizmetlerden dolayı birçok kaynakta övgü ve saygıyla söz edilmekte, tanrıya yapılan dualarda o aracı olarak anılmakta, şefaatine sığınılmaktadır. 290 yılında dünyaya geldiği, 320 yılında mübedân-i mübed makamına eriştiği ve 371 yılında 81 yaşında öldüğü belirtilir. (Zerrînkûb, *Târîh-i İrân-i Bastân*, II, 41-42; Muîn, *Ferheng*, "Âzerbâd Mahrespendân", V, 13).

¹⁶ Muîn, "Ardâvîrâfnâme", *Mecmû'a-yi Makâlât*, II, 105.

derileri üzerine altın suyuyla çok güzel bir biçimde yazılmış olup Pâbekân hükümetinin yönetim merkezi İstahr şehrinde, Dijnibişt adlı resmî devlet arşivinde özenle korunan Avestâ nüshasını ve Zend'i ele geçirdi. Bu lanet olası, düzenbaz, kötü, yıkıcı, Mısır'da oturan Yunanlı İskender, onları getirtti ve yaktı. Îrânşehr bilgeleri ve reisleri arasına kin ve nefret tohumları saçtı. Onları anlaşmazlıklara düşürdü. Daha sonra da kendisi öldü ve cehenneme gitti. Onun ardından, Îrânşehr büyükleri arasında kavgalar ve savaşlar başladı. Artık onların; hükümdarları, kumandanları ve dinî konularda uyarıcıları yoktu. Yezdân konusunda şüphelere düşmeğe başladılar. Dünyada birbirinden çok farklı, çeşitli inanışlar, dinler, şüpheler, görüş ayrılıkları yayılmaya başladı.”¹⁷

Yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı gibi, *Ardâvîrâfnâme*'nin ya da önsözünün yazarı, İskender ve onun ardından İran'da yönetime gelmiş hükümdarlar döneminde yaşanan, hatta bir sonraki hanedan olan Eşkânîler (MÖ. 250-MS. 226) dönemine de yansıyan siyasî ve yoğun dinî kargaşa çağını da göz önünde bulundurmıştır. Buradaki ifadelerin, Ardâvîrâf'ın yaşadığı çağla ilgili eldeki diğer kanıtlarla birlikte değerlendirilmesiyle, onun Sâsânî hanedanının yıkılışından önce, IV. yüzyıl sonlarından VII. yüzyılın ortalarına kadar süren zaman diliminin bir döneminde yaşamış olduğu sonucu çıkarılmaktadır.¹⁸ Öte yandan bu tespitten farklı olarak VII./XIII. yüzyıl şairlerinden Zerdüşt Behrâm Pejdu'nun, ilk İslâmî dönemlerde *Zerâtuşnâme* adlı eserini hazırlarken yararlandığı *Ardâvîrâfnâme*'nin Gucerât Dili ve Farsça nüshalarının önsözlerindeki bilgiler de Ardâvîrâf'ın, Sâsânî Devleti'nin kurucusu Erdeşîr-i Bâbekân (hük. 226-241) döneminde yaşamış olduğu kanısını ön plana çıkarmaktadır. Erdeşîr'in, Zerdüşt dinine çok önem vermiş olması göz önünde bulundurulursa, Ardâvîrâf'ın onun hükümdarlık döneminde yaşamış olması ihtimali uzak görülmemelidir.¹⁹ Bu açıdan bakıldığında en güçlü ihtimaller, Ardâvîrâf'ın, Zerdüşt inanışının güçlü destekçilerinden, Sâsânî Devleti'nin kurucusu, aynı zamanda büyük Sâsânî hükümdarlarından Erdeşîr-i Bâbekân döneminde yaşamış olduğunu göstermektedir.²⁰

1.4. Cennet, A'râf ve Cehennem Yolculuğunun Sebebi

Ardâvîrâf'ın özel amaçlarla seçilip kutsallar diyarına gönderilmesinin gerekçesi olarak *Ardâvîrâfnâme*'nin giriş bölümünde (1. Bölüm) şu bilgiler yer verilir:

“Zerdüşt, dini kabul edip yeryüzünde insanlar arasında yayar. Üç yüz yıl boyunca; din, arılığını ve kutsallığını korur. İnsanlar, şüphe ve

¹⁷ *Ardâvîrâfnâme*, Metin, 1/3-9.

¹⁸ Muîn, “*Ardâvîrâfnâme*”, *Mecmû'a-yi Makâlât*, II, 105-107.

¹⁹ Affî, Rahîm, *Ardâvîrâfnâme Yâ Bihîşt ve Duzeh Der Âyîn-i Mezdiyesnâ*, Meşhed 1342 hş., s. 7.

²⁰ Mahcûb, “Bûye-yi Pervâz”, *Îrânâme*, II/4, s. 556.

vesveselerden uzak olarak o dine bağlılıklarını sürdürürlerken Ehrimen, insanlar bu dinde şüpheye düşsünler, inançlarından uzaklaşsınlar diye Yunanlı İskender'i aldatarak yoldan çıkarır ve Îrânşehr'e gönderir. İskender, İranlı hükümdarları ve bütün idarecileri öldürür, sarayı ve hükümdarlık makamını yerle bir eder. Bu arada kutsal metinler, *Avestâ* ve *Zend*'i yaktırır. Din adamları ve Îrânşehr bilginlerinin birçoğunu öldürtür. Îrânşehr'in bilgeleri, reisleri ve önde gelen kişilikleri arasına kin ve nefret tohumları saçır ve onları anlaşmazlıklara düşürür. İskender'in ölümünden sonra Îrânşehr büyükleri arasında kavgalar başlar, Yezdân konusunda şüpheler ortaya çıkar. Din adamları ve ileri gelenlerden oluşan bir kurul toplanır, birbirinden farklı düşünceler ve görüşler ortaya konularak bu sorunlara bir çare aranır. Birinin tanrılar diyarına gönderilmesine, tanrıdan ve kutsallardan bilgi getirmesine karar verilir. Tanrı ve din konusunda şüpheleri diğerlerine oranla çok daha az olan yedi kişi seçilerek ayrılır. Daha sonra o yedi adam da aralarından Ardâvîrâf'ı seçerler.”²¹

1.5. Kutsal Yolculuğa Hazırlanması

Ardâvîrâf'ın bu seyahate hazırlanışı, *Ardâvîrâfnâme*'nin “2. Bölüm”ünde şu ifadelerle aktarılır:

“Ardâvîrâf'ın yedi kız kardeşi vardır. Onun söz konusu seyahate gitmek üzere seçtiği haberini duyduklarında, kabul etmek onlara çok ağır gelir. Ağlayarak Mezdiyesnâ konseyine çıkarlar. Yalvararak şöyle derler: “*Bu işi yapmayın ey Ahura Mazda'ya inananlar! Çünkü biz yedi kız kardeşiz ve bir tek erkek kardeşimiz var. Yedi kız kardeş de o erkek kardeşimizin eşleriyiz. Hayatımız onun yaşamasına bağlı ve bizim koruyucumuz o! Siz, onu zamanı gelmeden önce bu diriler şehrinde, o ölümler diyarına gönderiyorsunuz! Bize sebepsiz yere zulmediyorsunuz!*”. Ahura Mazda inanırları, bu sözleri duyduklarında, kız kardeşleri, ikna ederler. Sonra o din desturları, oraya otuz adım uzaklıkta güzel, kutsal ve temiz bir âteşkedeyi seçerler. Ardâvîrâf yıkanır. Yeni elbiseler giyer ve güzel kokular sürünür. Hazırlanan güzel bir sedir üzerine serilen yeni ve temiz örtüler ile yatağın üzerine oturur. Ayın yapar, ölümlerin ruhlarını yad eder. Bir miktar yiyecek yer ve mengi içer, baj okuduktan sonra kendisi için hazırlanan yatakta derin bir uykuya dalar. Din desturları ve Ardâvîrâf'ın yedi kız kardeşi, yedi gün-yedi gece etrafına güzel kokular saçan, hiç sönmeden yanan ateşin çevresinde dinî tören düzenleyerek *Avestâ*, *Zend* ve *Avestâ* nesklere ile Gâtâlar'dan pasajlar okurlar. Muhafızlar gibi onu korurlar.”²²

1.6. Dünyaya Geri Dönüşü

Ardâvîrâf'ın cennet, a'râf ve cehennemi gezdikten sonra dünyaya dönüşü *Ardâvîrâfnâme*'nin “3. bölüm”ünde konu edilir:

²¹ *Ardâvîrâfnâme*, Metin, 1/1-9, 14-22, Gignoux, P., *Ardâvîrâfnâme*, s. 42-46.

²² *Ardâvîrâfnâme*, Metin, 2/1-8, 11-17; Gignoux, P., *Ardâvîrâfnâme*, s. 46-48.

“Ardâvîrâf”ın ruhu, teninden çıkararak Çekâ Dâitî Dağı ve Çînvâd Köprüsü’ne gider. Yedi gün-yedi gece sonra geri döner ve yine Ardâvîrâf’ın tenine girer. Ardâvîrâf, tatlı uykudan uyanır. Kız kardeşleri, din destûrları ve Mezdiyesnâ inanırları, Ardâvîrâf’ı gördüklerinde çok sevinirler. “*Hoş geldin sen, Vîrâf, biz Mezdiyesnâ bağlularının peygamberi. O ölümler şehriden bu diriler diyarına hoş geldin*” derler. Ardâvîrâf, onları görünce, şöyle der: “*Selam sizlere, yüce tanrı Ahura Mazda’dan, kutsal ölümsüzlerden. Selam sizlere; sakınan, kutsal Spitemâ Zerdüşt’ten, Kutsal Surûş’tan, Tanrı Azer’den, Mezdiyesnâ inanırlarının din gücünden. Selam diğer kutsallar ve doğrulardan. Selam, iyilik, esenlik ve kolaylık dilekleri cennetin diğer sakinlerinden.*” Sonra din destûrları şöyle derler: “*Hoş geldin sen Ardâvîrâf, bizim, Mezdiyesnâ inanırlarının peygamberi. Selam ve esenlik sana da. Gördüklerini olduğu gibi anlat bize.*”²³

2. Ardâvîrâfnâme

Pehlevî dilinde “*Ardâvîrâf-nâmag/Artâ Vîrâf Nâmak Artây Vîrâf Nâmek, Artây Vîrâz Nâmek, Artâi Vîrâf Nâmek/Artâi Vîrâz Nâmek* gibi isimleriyle de bilinen *Ardâvîrâfnâme*, büyük Zerdüşt mübedi Ardâvîrâf tarafından metafizik dünyaya gerçekleştirilmiş bir cennet ve cehennem yolculuğu, göklere yükseliş macerası, iyiler ve kötülerin ruhlarının öteki alemlerdeki makamları ve konuları konusunda ayrıntılı rivayetlerine yer veren, İslâm öncesi çağlarda egemenlik sürmüş son İran devleti Sâsânîler döneminde Pehlevî dilinde kaleme alınmış bir eserdir.²⁴

Ardâvîrâfnâme, insan ruhunun ölüm sonrası hayatta cennet a’râf ve cehennemde bulunacağı makamlara erişmesinde “*iyi düşünce*”, “*iyi söz*” ve “*iyi davranış*”ın etkisi, bütün bunların insan kaderi ve ölüm sonrası hayattaki rolü, cennette ödüllendirilme ve cehennemde cezalandırılma konularındaki rivayetlerden oluşur. Sâsânî toplumunu dinî açıdan etkileme, bir bakıma insanların dinî kurallara uymaları ve hükümdarlarının emirlerinden çıkmamalarını sağlama amacıyla kaleme alınan bu eser, eski dünyada İranlıların dinî ve dünyevî görüşlerini yansıtmaktadır.²⁵ *Ardâvîrâfnâme*’nin konusu da Sâsânîler dönemine aittir. Eserin ana teması olan mirâcı gerçekleştiren Ardâvîrâf ise, Sâsânî dönemi evliyaları arasında sayılır.²⁶

Büyük İskender, *Avestâ* ve *Zend*’i yakarak ortadan kaldırdıktan sonra, İrânşehr halkı artık dinî temel kaynaklarını kaybetmiş olduklarından dinî konularda birtakım sorularına cevap alamayınca dinî gerçekleri yeniden

²³ *Ardâvîrâfnâme*, Metin, 3/1-7, 12-14; Âmûzgâr, *Ardâvîrâfnâme*, s. 49-50.

²⁴ Rızâzâde-yi Şafak, Sâdık, *Târih-i Edebiyyât-i Îrân*, Tahran 1352 hş., s. 53; Vehmen, Ferîdûn, *Vâjenâme-yi Artâyvîrâfnâmek*, Tahran 2535 şş., s. 9; Ebu’l-Kâsımî, Muhsin, *Râhnumâ-yi Zebânâ-yi Bâstânî-yi Îrân*, Tahran 1375 hş., I, 7-8; Rûhu’l-emînî, *Numûdhâ-yi Ferhengî ve İctimâ’î*, s. 69.

²⁵ İftihârzâde, Mahmûd Rızâ, *Îrân, Âyîn ve Ferheng*, Tahran 1377 hş., s. 69-70.

²⁶ Christensen, Arthur, *Îrân Der Zamân-i Sâsâniyân* (çev. Yasemî, Reşid), Tahran 1332 hş., s. 86.

öğrenmek amacıyla Ârdâvîrâf'ı ruhlar âlemine gönderdiler. Oradan insanların yaptıkları karşılığında alacakları sevaplar hakkında bilgi getirmesini istediler. Onun ruhu, Çînvâd Köprüsü'nden geçti. Surûş ve Tanrı Âzer onun ellerinden tutarak hemistekân/a'râf'a göturdüler. Cennetin, dünyada yaptıklarının karşılıkları olarak aldıkları ödüllerle mutlu halkının yaşadığı tabakalarından geçirdikten sonra Ahura Mazda'nın makamına vardılar. İyilerin yerlerini gördükten sonra onu cehennemliklerin durumlarını görmesi için cehenneme göturdüler. Cehenneme girdi. Oranın karanlığını, ateşini, dondurucu soğuşunu gördü. Günahkârların, yaptıkları karşılığında verilen cezaları nasıl çektiklerini izledi. Yedi gün-yedi gece boyunca süren bu gezisinden sonra Surûş ve Tanrı Âzer, onu Ahura Mazda'nın huzuruna göturdüler. Ahura Mazda, ona ve Zerdüş't inanırlarına "cehenneme düşmemek için doğruların yolundan gitmelerini" emretti. Ârdâvîrâf, dünyaya döndüğünde bu gördüklerini anlattı ve yazıya geçirtti.²⁷

Ârdâvîrâf'ın, uyku âleminde, cennet ile cehenneme yaptığı seyahatinin ardından Pehlevî dilinde birtakım yeni *Avestâ* tefsirleri de yazılmıştır.²⁸ *Ardâvîrâfnâme*, içeriği açısından kendisinden önceki çağlara ait bir metafizik yolculuğu konu alan Kerdîr Kitabeleri'yle karşılaştırılır. Söz konusu kitabeler, ölüm sonrası dünya hakkında parça parça birtakım bilgilerin yanı sıra, fizik ötesi âlemlere ait inanç tarihiyle ilgili bilgilere yer vermeleri bakımından da önemlidir.

Söz konusu bu iki kaynak karşılaştırıldığında, her ikisinin içeriğinde de koyu bir muhafazakârlık görülür: Cennet ve cehennem Kerdîr kitabelerinde ayrıntılarıyla ele alınıp tasvir edilmemiştir. Ancak İran düşüncesine göre; ölümden sonra insan ruhunun yaşayacağı önemli olaylar hem de; "Daena", "Çînvâd Köprüsü", "Ruhların iyilik ve kötülüklerinin tartılacağı teraziler" gibi terimleriyle tasvir edilmiştir. Bu bağlamda özellikle dikkat çeken, tarihi önemleri ve konuları açısından da dikkate değer olan özellik, her iki eserin de metafizik evrene seyahati konu almalarıdır.²⁹

2.1. Yazıldığı Çağ

Kaleme alınmış olduğu tarih konusunda kesin bilgi bulunmayan *Ardâvîrâfnâme*'nin de, diğer bazı Pehlevî dönemi eserlerinde görüldüğü gibi, Zerdüş't inanın zayıfladığı ve güçsüz kaldığı dönemlerde yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. Bu eserin yazılmasındaki temel amaç da, benzerlerinde olduğu gibi Zerdüş't üst kurullarının dinin temellerini güçlendirme ve etki alanını genişletmedir. Bu amaçlara yöneltmeği kolaylaştırma gerekçesiyle de halk kesimlerini uyandırmak için bir dizi dinî cezalar ve ödüller belirlenmiştir.

Elde bulunan iki Pehlevî nüshanın giriş bölümlerinde; eserin kaleme alınmış olduğu tarih konusunda farklı görüşler ortaya konulmaktadır. Bu

²⁷ *Ardâvîrâfnâme*, Metin, 1, 2; Bahâr, Mihrdâd, *Pejûhişî Der Esâtîr-i Êrân*, Tahran 1378 hş., s. 299; Âbâdânî, Abdullâh Mubelliği, *Târih-i Edyân ve Mezâhib-i Cihân*, Tahran 1377 hş., I, 361.

²⁸ Bahâr, Melikuşşuarâ, *Sebşînâsî/Târih-i Tatavvur-i Nesr-i Fârsî*, Tahran 1373 hş., I, 12.

²⁹ Gignoux, P., *Ardâvîrâfnâme*, s. 24-25.

görüşlerden birine göre *Ardâvîrâfnâme*, Zerdüş'tün en büyük destekçisi hükümdar Goştâsp döneminde, diğerine göre de, Erdeşîr-i Bâbekân (hük. 226-241) döneminde yazılmıştır. Ancak oryantalistler ve bu konuda araştırmalarda bulunanlar söz konusu eserin, Sâsânîler dönemine ait dinî eserlerden biri olduğu konusunda ortak görüşe sahiptirler.³⁰

Ardâvîrâfnâme, her halükarda, Ardâvîrâf'ın ölümünden sonralarda ve III./IX. yüzyılın ortalarından daha sonra bir zamanda kaleme alınmıştır. Ancak eserin elde bulunan en eski Pehlevî nüshası VII./XIII. yüzyıla ait olduğu için, Pehlevî dili uzmanları eserin yazılış tarihi olarak bu dönemi kabul ederler. Bu konudaki farklı görüşlerin değerlendirilmesiyle şu iki önemli sonuç elde edilmektedir: Ardâvîrâf, IV. yüzyılın sonlarıyla, VII. yüzyılın ortalarına kadar süren dönemin belli bir zaman diliminde yaşamıştır. Diğer önemli bir tesbit de, *Ardâvîrâfnâme*'nin ana temasının, araştırmacıların ortak görüşleriyle Sâsânîler döneminde yazılmış olduğudur. Pehlevî dilinde kaleme alınmış ve günümüze kadar gelmiş bulunan *Ardâvîrâfnâme*, III./IX. yüzyıl ortalarıyla VIII./XIV. yüzyıl başları arasındaki bir dönemde kaleme alınmıştır.³¹ Daha sonraki dönemlerde Pehlevî dilinden Farsça, Hintçe ve Gocerât Dili'ne çevrilmiş, Zerdüş'tün inanırları arasında bir dinî emirler derlemesi ve bir kılavuz olarak yaygınlaşmıştır. Okuyucular tarafından daha kolay anlaşılması ve kavranması için birkaç kez şiirsel çevirileri de yapılmıştır.

Eserin Pehlevîce metninde bu seyahatin gerçekleştiği zamanın, yer kürede yaşayanların doğruluktan ayrıldıkları, adaletsizliğin kol gezdiği, dünyayı kötülüklerin kapladığı dönemler olduğu belirtilir. Pâzend rivayetleri, bu seyahatin Zerdüş'tün ölümünden sonra Goştâsp/Vîştâsp döneminde gerçekleştiğini öne sürerler. Yeni Farsça metinlerde ise, olayın Erdeşîr-i Bâbekân (hük. 226-241) döneminde geliştiği ifade edilir.³²

2.2. Yazılış Sebebi

Önsözü ve içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla *Ardâvîrâfnâme*'nin yazılış amacı, Zerdüş'tün inanç esaslarına göre yaşamayı sağlama gayesiyle insanlara metafizik dünyanın cennet, a'râf ve cehennem makamlarında verilen birtakım ödüller ve cezaları tasvir yoluyla bilgiler aktarmaktır. Bu eserde; Zerdüş'tün öğretileri insanlara katı kurullarla iletilmek yerine, heyecan dolu, dikkat çekici ve etkileyici sahnelerle tasvirler yoluyla verilmektedir. Eserin kahramanı, kendisi hayatta iken ruhunu metafizik dünyaya göndererek zayıflamaya yüz

³⁰ Rûhu'l-emînî, *Numûdhâ-yi Ferhengî ve İctimâ'î*, s. 69.

³¹ Muîn, "Ardâvîrâfnâme", II, 107-108; Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 7; West ve Haug, Ardâvîrâf'ın hangi sırada yaşamış olursa olsun, *Ardâvîrâfnâme*'nin Sâsânî yönetimi zamanında kaleme alınmış olduğu görüşünü savunurlar. Christensen ise, *Ardâvîrâfnâme*'nin konusu ve içeriği açısından Sâsânîler dönemine ait bir eser olduğu kanısındadır. (Christensen, *Îrân Der Zamân-i Sâsâniyân*, s. 35).

³² Rypka, Jan, *History of Iranian Literature*, Dordrecht 1968., s. 36.

tutmuş Zerdüşt inancı hakkında birtakım destekleyici ve güçlendirici kanıtlar getirmeği amaçlamaktadır.³³

Ardâvîrâf, kötülüklerden sakınan insanların bu evrende yapmış oldukları iyilikler karşısında ödüllendirilme törenlerini, dünya hayatını kötülükler içerisinde geçirip ömürlerini boşa harcamış olanların da, ne denli kötü ve acıtıcı azap ve işkencelerle karşı karşıya kalış sahnelerini insanlara ileterek onları kötülüklerden alıkoymayı, iyiliklere yönlendirmeyi hedeflemektedir. Eserde en çok vurgulanan kötülükler ve günahlar arasında ilk sıralarda; “*ahlak kurallarını dikkate almama, toplumun ahlak değerlerine aykırı bir yaşam sürdürme*”, “*temizlik kurallarına uymama*”, “*dinî emirleri yerine getirmeme*”... gibi davranış biçimleri yer almaktadır.³⁴

Büyük İskender’in İran’ı işgalinin ardından genelde İran değerlerine ve özelden de Zerdüşt inancına karşı başlatılan yoğun imha programı kapsamında Zerdüşt kutsal metinleri ve özellikle *Avestâ*’nın da yer almasıyla söz konusu din bağlılarının inançlarının tehlikeye yüz yüze gelmesi, kitapsız kalmış din bağlılarının aralarında çıkan çeşitli konulardaki görüş ayrılıklarını gidermek, Zerdüşt inançlarının dinî birliklerini tehlikeden kurtarıp onlara yeni bir ruh ve heyecan kazandırmak, *Ardâvîrâfnâme*’nin yazılış sebebi olarak ifade edilir.³⁵

Ardâvîrâfnâme’nin bazı nüshalarında, Zerdüşt bağlılarının imanlarını güçlendirme amaçlı pasajları arasında, ölüm sonrası başlarına gelecekleri insanlara anlatırken tasvir edilen sahnelerin daha iyi anlaşılması ve etkileyici olması için ifadeler aynı zamanda resimlerle de güçlendirilmiştir. Bununla bir taraftan da okuyazar olmayan kesimlerin resimlere bakarak ölüm sonrası yeni hayatta alacakları ödüller ve cezaları görmeleri, böylelikle kendilerini kötülüklerden arındırarak iyiliklere yönelmelerini sağlama hedeflenmiştir. Eserin sözü edilen resimli nüshaları da değişik kütüphanelerde bulunmaktadır.³⁶

2.3. Değeri ve Tarzı

Ardâvîrâfnâme, konusu açısından Zerdüşt inançları için çok önemli bir eserdir. İngilizce, Fransızca, Hintçe, Farsça, Gocerât Dili başta olmak üzere değişik dünya dillerine çevrilmiş olması da, özellikle bu din bağlıları için ne denli önemli olduğunu göstermektedir. *Ardâvîrâfnâme*’nin okuyucusu, eser boyunca öteki dünyada iyilikleri karşılığında ödüllendirilmiş olan gruplar ile, işledikleri suçlardan dolayı türlü türlü cezalara çarptırılmış toplulukları tıpkı görür gibi olur. Eserin özellikle bu yönü, Zerdüşt inançları arasında yaygın olarak okunması ve değer kazanmasını sağlamıştır. *Ardâvîrâfnâme*, özellikle Hindistan’da yaşayan Zerdüşt inançları arasında daha fazla önemsenmekte ve İran’da olduğundan daha çok araştırmalara ve yorumlara konu olmaktadır.

³³ Boyce, Mary, *Târih-i Kîş-i Zertušt* (çev. Humâyûn-i San’atîzade), Tahran 1998., s. 186.

³⁴ Boyce, *Târih-i Kîş-i Zertušt*, s. 186.

³⁵ Oranskii, Iosif Mikhailovich, *Fikhu’l-luğa-yi Êrânî* (çev. Kerîm-i Keşâverz), Tahran 1379 hş., s. 169.

³⁶ Boyce, *Târih-i Kîş-i Zertušt*, s. 260-261.

Öte yandan *Ardâvîrâfnâme*, yer verdiği konular, Pehlevice dil ve yazı özelliklerinin yanı sıra; dinî, tarihî ve dilbilim konusundaki ayrıntıları açısından da doğubilimciler tarafından önemsenmektedir. Eserin bir diğer önemli özelliği de, konusunda Sâsânîler döneminden günümüze kadar gelmeği başarmış tek eser olmasıdır.³⁷

Ardâvîrâfnâme'nin eğitim konusunda bireyler üzerinde dolaylı olarak etkili olması, öte yandan teması ve tasvirlerinin gerçekçi ifadelerle dillendirilişi, özellikle Zerdüş inanırları arasında sevilen bir eser olmasını da sağlamıştır. E. G. Browne, bu konuda şunları ifade eder: “*Ardâvîrâfnâme*, İskender’in İran’ı işgalinden sonra bu ülkede başta dinî ve sosyal konular olmak üzere yaşanan kargaşayı yansıtmaya, Sâsânî döneminde İran’ın yeniden dirilişi ve kalkınma faaliyetlerini sürdürmesi konusundaki bilgileri ve en önemlisi de ölüm sonrası hayatta, fizik ötesi evrende yaşanacak olanları tasvir etmesi açısından dikkatleri çekmektedir.”³⁸ Ardâvîrâf’ın ruhuyla gerçekleştirdiği bu kutsal yolculuk ardından anlattıkları, birtakım farklılıklarla İslâm peygamberi Hz. Muhammed’in mirâc yolculuğunda gördükleriyle benzerlikler de gösterir.³⁹

Dindaşları tarafından bir peygamber gibi kutsal bir göreve gönderilen Ardâvîrâf’ın cennet ve cehennem’e seyahatini konu alan *Ardâvîrâfnâme*’nin yazarı da, Pehlevî döneminin diğer birçok eseri gibi bilinmemektedir. *Ardâvîrâfnâme*’nin Pehlevice metni; tarihî-dinî içeriği ve dil özellikleri açısından bilimsel değer taşımasına rağmen edebî açıdan o kadar değerli kabul edilmez. Ancak eser, yazıldığı çağlarda kaleme alınmış diğer eserler arasında içeriği açısından alanında tek yapıt olarak dikkat çeker. Eser, Sâsânî dönemi *Avestâ*’sı diye bilinen *Avestâ*’nın ortadan kaybolmuş “20. Neski”nin “günahkâr ruhlar”dan söz eden içeriğine yer vermesiyle de önem taşır. *Ardâvîrâfnâme*’nin dünya edebiyatları açısından dikkat çeken önemli bir özelliği de, değişik coğrafyalarda kaleme alınmış benzer eserler üzerindeki doğrudan ya da dolaylı etkisidir. Bu yapıtlar arasında; Ebu’l-Alâ el-Maarrî’nin (ö. 449-1057) *Risâletu’l-ğufrân*, Senâî-yi Gaznevî’nin (ö. 525/1130) *Seyru’l-ibâd ile’l-meâd*, Dante Alighieri’nin (ö. 1321) *İlahi Komedya* adlı eserleri yer almaktadır.⁴⁰

Mazdeist edebiyatın en önemli yapıtlarından *Ardâvîrâfnâme*, yazılış tarihi geç dönemler olsa bile, eski İran’da yaygın öteki dünya inanışı hakkındaki önemli içeriğiyle en temel kaynak olarak bilinir. *Ardâvîrâfnâme*, ölüm sonrası dünya ve yeniden dirilişin ardından başlayacak olan hayat konusunda; *Avestâ*’nın bazı bölümleri, Hâduht Nesk’in⁴¹ Pehlevice çevirisi ve

³⁷ Afifi, *Ardâvîrâfnâme*, s. 8.

³⁸ Browne, Edward Granville, *A Literary History of Persia*, Cambridge 1924, I, 106.

³⁹ Mahcûb, “Bûye-yi Pervâz”, *İrânnâme*, II/4, s. 556.

⁴⁰ Muîn, “*Ardâvîrâfnâme*”, *Mecmû‘a-yi Makâlât*, II, 93-95.

⁴¹ *Avestâ*’nın günümüzde ortadan kaybolmuş 20. Nesk’inin bir parçası olarak elimizde bulunan Hâduht Nesk, 3 Fergerd’ten oluşmaktadır.

Sâsânîler dönemi baş mübedlerinden Kerdîr'in elimizde bulunan kitabeleriyle karşılaştırılarak önemli sonuçlar elde edilmektedir. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi Kerdîr de, Ardâvîrâf gibi öteki dünyaya birtakım seyahatlerde bulunmuş ve gördüklerini kitabelerinde aktarmıştır.⁴² Özetle; Ardâvîrâf, fizikötesi evrende cennet-cehennem seyahatine çıkan ilk seyyâh, eseri *Ardâvîrâfnâme* ise, insanın ölmeden önce rüyada iken ya da ruhlar dünyasında cennet ve cehennemi de içine alan ötelere dünyasını gezmesi konusunda kaleme alınmış en eski tarihî kaynaktır.⁴³

2.4. Konusu

8.800 kelimelelik bilgiye yer veren *Ardâvîrâfnâme*, “101 Bölüm”den oluşmaktadır. 1-3. bölümler: Ardâvîrâf'ın sefer hazırlıkları. 4-15. bölümler: Ardâvîrâf'ın seyahat süresince gözlemleri, cennet ve a'râf tasvirleri. 16-101. bölümler: cehennem ve günahkarların tasvirleri. *Ardâvîrâfnâme*'nin her bölümü de, kendi içerisinde maddelere ayrılmakta, söz konusu maddeler, metinde her bölümde numaralandırılmış biçimde belirtilmektedir. Eserde özellikle cehennem, cehennemlikler ve onların çarptırıldıkları cezalar üzerinde yoğun olarak durulur ve günahlar belli bir sisteme göre kategorize edilerek günahkârların, günahlarına uygun cezaları birtakım formüllerle belirlenir.

Ardâvîrâfnâme, Pehlevî dilinde kaleme alınmış bağımsız metinler arasında yer alan eserlerden biri olarak cennet ve cehennem tasvirlerini ayrıntılarıyla konu alır. Konusu açısından daha çok Senâî-yi Ğaznevî'nin (ö. 525/1130), *Seyru'l-'ibâd ile'l-me'âd*'ı ile Dante'nin (ö. 1321), *İlahi Komedyâ*'sına benzeyen eser, cennet ile cehennem tasvirleri, kötülüklerden sakınan kadınlar ve erkekler, çobanlar, yöneticiler, köy reisleri, öğretmenler, barış yanlıları ve daha başka insan gruplarının dünyada yaptıklarının karşılıklarını öteki dünyada alacaklarını gözler önüne sermektedir. *Ardâvîrâfnâme*'de; cennet ve a'râf ile ilgili tasvirlerden daha çok cehennem ve oradaki cezalandırma yöntemleri üzerinde durulmaktadır.⁴⁴ *Ardâvîrâfnâme*'de işlenen konular, aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

2.4.1. Giriş

Esere daha sonraları eklendiği tahmin edilen “Giriş” bölümünde şu bilgiler yer alır: Zerdüş, dini kabul edip yeryüzünde insanlar arasında yayar. Üç yüz yıl boyunca din kutsallığını korur, insanların da şüphelerden uzak olarak o dine bağlılıklarını sürdürürler. Bütün bu huzurlu ortam, kötülükler kaynağı Ehrimen tarafından bozulmak istenir. Ehrimen, İnsanlar bu dinde şüpheye düşerek dinden uzaklaşıyorlar diye Mısır'da bulunan Yunanlı İskender'i aldatarak yoldan çıkarır ve İrânşehr'e gönderir. İskender, İrân'a

⁴² Gignoux, P., *Ardâvîrâfnâme*, s. 13.

⁴³ Âbâdânî, *Târih-i Edyân*, I, 360; Kiyâyî Nejd, *İrfân Der İrân-i Bâstân*, s. 171.

⁴⁴ Turâbî, Seyyid Muhammed, *Târih-i Edebiyyât-i İrân Piş Ez İslâm*, Tahran 1373 hş., s. 85-86.

gelerek İranlı hükümdarları ve yönetimdeki bütün idarecileri öldürür. Sarayı ve hükümdarlık makamını yerle bir eder. Bütün bunlardan daha dehşet verici olarak da, özel süslemeli sığır derileri üzerine altın suyuyla yazılmış kutsal *Avestâ* ile *Zend*'i yaktırır ve dinin temellerini yıkmaya çalışır. İskender, Îrânşehr'in bilgeleri, reisleri ve önde gelen kişilikleri arasına kin ve nefret tohumları saçar, onları anlaşmazlıklara düşürür. Daha sonra da kendisi ölür ve cehenneme gider. Onun ardından Îrânşehr büyükleri arasında kavgalar ve savaşlar başlar. Zerdüş inanırları, Yezdân konusunda şüphelere düşmeğe başlarlar. Bunun üzerine Zerdüş dininin önde gelenleri ve inanırları, kutlu Âzerfermbağ Ateşkedesi'nde bir kurul toplanmasını isterler. Burada gündeme gelen farklı görüşlerin ardından bu soruna bir çare bulunmasına, içlerinden birinin giderek tanrıdan ve kutsallardan, bilgi getirmesine karar verilir. Daha sonra din adamları önderliğinde bütün Mezdiyesnâ inanırları, Âzerfermbağ Ateşkedesi'ne toplantıya çağırılır. Bütün bu insanlar arasından tanrı ve din konusunda şüpheleri diğerlerine oranla çok daha az olan yedi kişi seçilir. O yedi seçkin mübed oturur, aralarında Ardâvîrâf'ı seçerler.⁴⁵

Ardâvîrâf'ın yedi kız kardeşi bu olayı duyduklarında, kabul etmek istemezler, ağlayarak Mezdiyesnâ konseyine çıkarak kardeşlerinin bu görevden mauf tutulmasını isterler. Kurul üyeleri: “*Biz Vîrâf'ı yedi tam gün sonra size sağ salim teslim edeceğiz, bu kutlu ad da onun olacak*” diyerek yedi kız kardeşi ikna ederler. Bunun üzerine kız kardeşler ile kurul üyeleri anlaşılır. Sonra din destûrları, oraya otuz adım uzaklıkta güzel, kutsal ve temiz bir yeri, âteşkedeyi seçerler. Ardâvîrâf yıkanır. Yeni elbise giyer, güzel kokular sürünür. Kendisine uygun bir sedir hazırlanır. Üzerine yeni ve temiz yataklar serilir. Temiz örtüler ve yatağın üzerine oturur. Ölülerin ruhlarını yad eder. Çeşitli yiyecekler yer. Ardından din destûrları, Ardâvîrâf'a kutsal meng içkisi sunarlar. O, meng içip, dua eder ve kendisi için hazırlanan yatakta derin bir uykuya dalar. Din destûrları ve Ardâvîrâf'ın yedi kız kardeşi, yedi gün-yedi gece hiç sönmeden yanan ateşin çevresinde dinî tören düzenler, *Avestâ* ve *Zend*'den pasajlar okur ve onu korurlar.⁴⁶

2.4.2. Cennete Seyahat

Ardâvîrâf'ın ruhu, teninden çıkarak Çekâ Dâitî Dağı ve Çînvâd Köprüsü'ne gider. Yedi gün-yedi gecenin ardından geri gelir ve yine Ardâvîrâf'ın tenine girer. Ardâvîrâf uyanır. Kız kardeşleri, din adamları ve Mezdiyesnâ inanırları, Ardâvîrâf'ı gördüklerinde çok sevinirler. “*Hoş geldin sen, Vîrâf, biz Mezdiyesnâ bağlularının peygamberi*. Ardâvîrâf, onları görünce, şöyle der: “*Selam sizlere, yüce tanrı Ahura Mazda'dan, kutsal ölümsüzlerden. Selam sizlere; sakınan, kutsal Spitemâ Zerdüş'ten, Kutsal Surûş'tan, Tanrı Âzer'den, Mezdiyesnâ inanırlarının din gücünden. Selam diğer kutsallar ve doğrulardan. Selam, iyilik, esenlik ve kolaylık dilekleri*

⁴⁵ *Ardâvîrâfnâme*, Metin, 1/1-9, 15-22.

⁴⁶ *A.g.e.*, 2/1-17.

cennetin diğer sakinlerinden.” Sonra din destûrları şöyle derler: “*Hoş geldin sen Ardâvîrâf, bizim, Mezdiyesnâ inanırlarının peygamberi. Selam ve esenlik sana da. Gördüklerini anlat bize olduğu gibi.*” Ardından Ardâvîrâf için yemekler pişirilir, su ve şarap getirilir, ayinler yapılır. Bütün bunlardan sonra da Ardâvîrâf: “*Getirin ergin ve bilge katibi*” der.⁴⁷

2.4.3. Çînvâd Köprüsü

Çeşitli inanışlarda cehennem üzerine kurulmuş bir köprü olan çînvâd/sırat köprüsü, rivayetlere göre; kıldan ince, kılıçtan keskindir. Cennete girmeye hak kazananlar, dünyada yapmış oldukları iyilikleri oranında bir rahatlıkla oradan geçer ve sonra cennete giderler. Kimileri şimşek, kimileri rüzgâr gibi, bazıları da at hızında sıratı geçerler. Sırat bazıları için geniş bir vadi ve rahat yürünebilir bir yol iken, bazıları için de yürünemeyecek kadar çok dardır. Günahkârların bu yürünmesi zor köprü üzerinde ayakları kayar. Onlar, sıratı geçemez ve cehenneme düşerler.⁴⁸ Bu köprünün adı İslâm öncesi dönem İran inanışlarında “Çînvâd: *ayıran*” adıyla bilinir. Orada iyiler ve kötüler birbirlerinden ayrılırlar. Herkes dünyada kendisi için hazırladığı ve yürüdüğü yoldan gider. Çînvâd Köprüsü, Elburz Dağı’ndan başlar ve Îrânvic’de yer alan, yakınlarından aynı adla bir ırmağın geçtiği Dâitî Dağı’na kadar uzanır. Köprünün diğer ucu, cennete yol veren bir geçittir. İyilerin ruhları bu köprüden rahatlıkla geçerken, kötülerin ruhları yaklaştığında, köprü alabildiğine daralır ve bir kılıç ağzı gibi incelik ve keskinleşir. Ruh, feryad eder, ancak feryadını duyan olmaz. Tam tersine dünyada yaptıklarının cezası olarak yardım istediği kişiler vahşi yaratıklar görünümünde kendisine saldırırlar. Kötülerin ruhları köprü üzerinde üç adım attıktan sonra cehenneme yuvarlanırlar.⁴⁹

İyilerin ruhları iyilik ve kötülüklerinin tartılmasından sonra buldukları yerden güzel kokular sürünmüş, asla benzeri görülmemiş genç kızlar kılavuzluğunda ayrılır. Bu kızların güzelliği karşısında iyilerin ruhları şaşkına döner. Bütün bu güzellikler onlara iyi düşünce, iyi söz ve iyi davranışları karşılığında verilir. Daha sonra ruhlar Çînvâd Köprüsü’ne doğru yola çıkarlar.⁵⁰

“*Deneyen*”, “*ayıran*” ve “*seçen*” anlamlarıyla “çînvâd” kelimesi; “çînvât” ve “çînvet” şekilleriyle de bilinir. *Avestâ*’da; “çînvat-porotu/peretu” şekliyle, “*ayıran ve tanıyan köprü*”, “*hakem*” anlamlarında kullanılır. Pehlevî dilinde; çînvat pūhl, Farsça’da; “çînvâd pol” şekilleriyle geçer. Bazılarında

⁴⁷ *Ardâvîrâfnâme*, Metin, 3/1-14.

⁴⁸ Yâhakkî, Muhammed Ca’fer, *Ferheng-i Esâtîr ve İşârât-i Dâstânî der Edebiyyât-i Fârsî*, Tahran 1375 hş., s. 286; Şemîsâ, Sîrûs, *Ferheng-i İşârât-i Edebiyyât-i Fârsî*, Tahran 1375 hş., I, 239-240; Hinnells, John Russells, *Şînâht-i Esâtîr-i Îrân* (çev. Amûzgâr, Jâle-Tefezzulî, Ahmed), Tahran 1382 hş., s. 97; *Luğatnâme*, “Çîneved”, XVII, 355; XVII, 482.

⁴⁹ Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 286; Şemîsâ, *İşârât*, I, 239-240; Kerîmân, *Pejûhişî Der Şâhnâme*, s. 101, 102; Hinnells, *Şînâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 97; Dihhudâ, Ali Ekber, *Luğatnâme-yi Dihhudâ*, Tahran 1346 hş., “Çîneved”, XVII, 482.

⁵⁰ Hinnells, *Şînâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 97.

çînvâd köprüsü, cennete ait bir köprüdür. İyi ile kötüyü birbirinden ayırır. Gerçeği anlayabilenler bu köprüden geçip doğrular arasına katılırlarken, yalancılar onun yanına bile varamazlar. Bu köprü İslâm sonrası Fars kültüründe hep “sırât” adıyla anılmıştır. Çînvâd’n başında Tanrılar; Reşn, Aştâd⁵¹ ve yeryüzünden sorumlu Zâmyâd⁵², insanların dünyada iken yapmış oldukları her şeyi tartar ve onları iyi iseler cennete, kötü iseler cehenneme gönderirler.⁵³

Ardâvîrâf, metafizik evrene yolculuğa çıktığı ilk gece, Kutsal Surûş ve Tanrı Âzer kendisini kabul ederek ona dualar eder ve dünyadan bu aleme zamanından önce, yani ölmeden önce geldiğini söylerler. O da, bu olağanüstü gelişinin, peygamberliği nedeniyle gerçekleştiğini söyler. İlk adımı güzel düşünce, ikinci adımı güzel söz ve üçüncü adımı da güzel işle atarak Ahura Mazda’nın yarattığı, çok geniş ve güçlü Çînvâd Köprüsü’ne varırlar. Çînvâd’a vardıklarında, orada ölümlerin ruhlarını görür. İlk üç gecede ruhlar bedenlerin yanı başına oturmuş *Gâtâlar*’ın şu cümlelerini okumaktadırlar: “*İyiliğiyle herkesin iyiliklere kavuştuğu kişilere ne mutlu!*” O üç gecede, ruh, dünyada gördüğü bütün iyilikler ve huzur kadar iyiliklerle karşılaşır. Dünyada bütün hayatı herkesten daha huzurlu ve mutlu geçmiş bir kişi gibidir.⁵⁴

Üçüncü gün, sabahın ilk aydınlıklarıyla birlikte o iyiler ve doğruların ruhları, çok güzel kokulu bitkiler arasında gezerler. Bu koku ona, dünyada koklamış olduğu bütün hoş kokulardan daha güzel gelir. Koku ve rüzgar, güney tarafından, Yezdân katından gelir. Onun dini ve dünyada yaptıkları; çok güzel, alımlı bir kız görünümünde ortaya çıkar. O doğru kişinin ruhu, o

⁵¹ **Âştâd**: Her ayın 26. gününün (3. gâhenbâr’ın ilk devresi) sorumluluğunda bulunduğu tanrının adıdır. Aslı “Arştâd” olan bu kelime Farsça’da “Âştâd” olarak telaffuz edilir. “*Doğruluk ve dürüstlük*” anlamlarını ifade eden bu kelimenin gösterdiği Âştâd, cennettekiler ve dünyadakilerin kılavuzu, Zâmyâd ise yeryüzünün vekilidir. Bu tanrının, Tanrı Reşn ile özel ilişkisi vardır. Adı, daha çok onunla birlikte geçer. Tanrı, yeryüzünü Aştâdrûz’da yaratmıştır. Rivayetlere göre; bu gün kutsal ve uğurlu bir gündür. Farşlar bu günü ağır ve uğursuz bir olarak kabul ederler. Yakub Peygamber, bu günde dünyaya gelmiştir. (Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 89).

⁵² **Zâmyâd**: “zem/zemîn+yezd” ya da Râmyâd, iyi özellikleriyle bilinen ve yeryüzünden sorumlu olan meleğin adıdır. Mezdiyesnâ’da yeryüzü, gök gibi kutsanmaktadır. Çünkü o, su, ateş ve hava gibi diğer unsurlarla birlikte dört unsuru oluşturmaktadır. İnsanoğlunun huzur ve asayişinin kaynağı, insanın beşiği olan yeryüzünün kutsanması ilgisiyle çiftçilik, Zerdüştinin bir gereği olarak bilinir. Yerin altı, eski İran’da üç kat, yer kürenin görünen üst kısmı ise yedi ayrı bölge olarak düşünülür. Her ayın 28. günü, yer tanrısı adına Zâmyâdrûz olarak bilinir. Bu gün, uğurlu ve kutlu bir gün olarak kabul edilir. Bu günde, seyahate çıkmak, tohum ekmek, özellikle meyveli ağaçlar dikmek iyi ve yararlı işlerden sayılır. Rivayetlere göre; Yakub Peygamber bu günde dünyaya gelmiştir. Bu günde doğanlar, bol rızıklı, insanlar arasında sevilen kişiler olurlar. *Avestâ*’nın 19. Yeşt’i, Zâmyâd’a ayrılmıştır. Zaferân, Zâmyâd’a özgü bir çiçektir. (Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 223).

⁵³ Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 286; Dusthâh, Celil, *Avestâ*, Tahran 1381 hş., II, 971; Afifî, Rahîm, *Esâtîr ve Ferheng-i Êrânî Der Niviştehâ-yi Pehlevî*, Tahran 1374 hş., s. 495; Kerîmân, Huseyn, *Pejûhişî Der Şâhnâme* (nşr. Alî-yi Mîr Ensârî), Tahran 1375 hş., s. 296.

⁵⁴ *Ardâvîrâfnâme*, Metin, 4/1-6.

genç kıza, dünyada onun gibi güzel ve alımlı bir genç kız görmediğini söyleyerek kim olduğunu, kime ait olduğunu sorar. Genç kız da, kendisinin onun dünya hayatında yaptıklarını simgelediği cevabını verir.⁵⁵

Daha sonra Çînvâd, on mızrak boyunda genişler. Ardâvîrâf, Kutsal Surûş ile Tanrı Âzer'in beraberinde rahatlık ve huzurla Çînvâd Köprüsü'nü geçer. Kutsallar Ardâvîrâf için dua ederler. Ardâvîrâf, tanrı Reşn'i görür; elinde sarı, altın renkli bir teraziyle iyilerle kötülerin dünyada yaptıklarını tartmaktadır. Ardından Surûş ile Âzer, elinden tutarak Ardâvîrâf'a şöyle derler: *"Gel sana cenneti ve cehennemi, aydınlığı, rahat ve huzuru, refahı, huzurlu geçimi, mutluluk, neşe, eğlence ve cennetin güzel kokularını, iyilerin ödülleri gösterelim. Sana; doğruların ve yalancılardan yerlerini gösterelim. Sana; Ahura Mazda'ya, kutsal ölümsüzlere ve iyiliğe gönülden inananların, cennetteki ödülleri, cehennemdeki talihsizliği, tanrılar ve kutsal ölümsüzlerin varlıklarını, ölüm sonrası dirilişi, iyiler için hazırlanan ödülleri, cehennemde kötüler için hazırlanan cezaları gösterelim."*⁵⁶

2.4.4. A'râf

Ardâvîrâf ve kılavuzları daha sonra a'râf'ı gezerler. Ardâvîrâf, yan yana ayakta durmakta olan birkaç kişinin ruhunu görür. Surûş ve Âzer'e bunların kim olduklarını ve neden burada ayakta durduklarını sorar. Onlar da, burasının adının 'hemistekân' olduğunu, bunların, sevaplarıyla günahları birbirine denk olan insanların ruhları olduğunu ve kıyamet gününe kadar ayakta durarak bekleyeceklerini; söylerler.

2.4.5. Cennet

A'râfın ardından bu üç yolcu, yıldızlar ülkesini gezerler.⁵⁷ Daha sonra Ardâvîrâf, ay ülkesine, güzel sözlerin yurduna vardıklarında kutsalların büyük divanına erişip onları görür. Onların yüzlerinin parlaklıkları ayın aydınlığıyla denktir.⁵⁸

Ardâvîrâf, daha sonra güneş ülkesini ziyaret eder. En yüce aydınlıkların en aydınlık makamıdır orası. Orada kutsalların altından yapılmış makamları ve tahtlarını görür. Oradaki insanların yüzlerinin parlaklıkları güneşin parlaklığıyla eş değerdedir. Surûş ile Âzer; "oranın güneş ülkesi ve o ruhların da, dünyada adaletli yöneticilik yapan kişilerin ruhları olduğunu" söylerler.⁵⁹

Sonra Behmen, Ardâvîrâf'ın elinden tutarak Ahura Mazda'nın makamına, kutsal ölümsüzler, Zerdüşt Sipitemân'n ve Goştâsp başta olmak üzere diğer din kardeşleri ve din önderlerinin makamlarına götürür.⁶⁰

⁵⁵ *Ardâvîrâfnâme*, Metin, 4/7-10.

⁵⁶ *A.g.e.*, 5/1-5.

⁵⁷ *A.g.e.*, 7/1-5.

⁵⁸ *A.g.e.*, 8/1-5.

⁵⁹ *A.g.e.*, 9/1-4.

⁶⁰ *A.g.e.*, 11/1-6.

Ardâvîrâf, beraberindeki iki kılavuzuyla birlikte, cennetin değişik makamlarını, oralarda kendilerine dünyada yapmış oldukları iyilikler karşılığında verilmiş olan yüce makamları gezerler.

Ardâvîrâf, din önderlerinin sözlerine uyarak kocalarına çok iyi davranan, iyi düşünceli, iyi sözlü ve iyi iş yapmış olan kadınların ruhlarını görür. Altından, gümüşten ve türlü türlü değerli mücevherlerden takılarla süslenmişlerdir. Bunlar, dünya hayatında suyu ve ateşi hoşnut eden, toprağı, bitkileri, sığırları, koyunları ve dünyada Ahura Mazda'nın yaratmış olduğu bütün yaratıkları hoşnut eden iyi kadınların ruhlarıdır. Tanrılara karşı gerekli ibadetleri yerine getiren, kurban sunan, hem dünyadaki ve hem de fizik ötesi alemdeki tanrıların emirlerini yerine getiren, kocalarını hoşnut eden, onlara saygıda kusur etmeyen, namuslarını koruyan, emirlerine uyan, Mezdiyesnâ dini inanışında da şüphe ve tereddütleri bulunmayan kadınların ruhlarıdır.⁶¹

Ardâvîrâf ordu mensuplarının ruhlarını görür. Huzurlu ve mutludurlar. Dünyada çok sayıda zararlı yaratıklar öldürmüş kişilerin ruhlarını görür. Çiftçilerin ruhlarını görür. Son derece aydınlık ve görkemli makamlarda yaşamaktadırlar. Çok pahalı ve parıldayan elbiseler giyinmişlerdir. Yıldızlar gibi parıldamaktadırlar. Dünyada hükümdarlara ve kumandanlara hizmet eden sanatkârların ruhlarını görür: çok geniş ve güzel döşenmiş makamlarda oturmaktadırlar.⁶²

Çobanların ruhlarını görür: Hayvanları besleyen, kurttan, hırsızdan ve kötü niyetli yağmacı insanlardan koruyan, sularını ve otlarını veren, onları şiddetli sıcaktan ve ağır soğuktan koruyan çobanların eriştikleri makamları gezer. İnsanlara çok büyük yararlar ürünler, dünya halklarına yiyecek ve giysiler sunan insanları görür. Onların ruhları, aydınlıklar içerisindedir. Güzel yataklar, çok değerli yastıklar ve sergiler onlar için döşenmiştir. O tahtlar ve sergiler üzerinde yöneticilerin ve dihkânların ruhları oturmaktadır. Onlar, insanların yararlarına çok sayıda su kanalı ve ırmaklar açarak, çeşmeler akıtarak insanların ziraat işlerinde yardımcı olup daha fazla ürün almalarını sağlamışlar, yaşadıkları yöreleri bayındır bir hale getirmişlerdir. İnançlarında dosdoğru olanlar, öğretmenler, araştırmacılar ve bilim adamlarının ruhlarını çok aydınlık bir makamda görür. İnsanları iyiliklerinde destekleyen, duyarlı kişilikleri, yardımseverleri, barış yanlılarını, iyilik dostlarını, Mezdiyesnâ inanırlarını ziyaret eder. Onlar, yıldızların, ayın ve güneşin ışığı gibi aydınlık saçmaktadırlar. Onlar mutluluklara boğulmuş bir şekilde o aydınlıklar içerisinde yürümektedirler. Kutsalların yüce makamlarını, mutluluk yurtlarını görür. Aydınlıklarla dopdolu, geniş, huzur ve refah dolu, en güzel kokulu çiçeklerle süslenmiş, hiç kimsenin seyretmekle doyamayacağı manzaralar seyre dalar.⁶³

⁶¹ *A.g.e.*, 13/1-6.

⁶² *A.g.e.*, 14/1-11.

⁶³ *A.g.e.*, 15/1-10.

2.4.6. Cehennem

Cennetin güzelliklerini izledikten sonra Surûş ve Âzer elinden tutarak Ardâvîrâf'ı daha farklı makamlara erdştirirler. Onu, ilginç bir yere, çok tehlikeli, alabildiğine zor geçit veren ve cehennem gibi karanlık bir ırmak kıyısına götürürler. Ruhların çoğu o ırmağın içerisinde bulunmaktadır. Birtakım kişiler o ırmaktan asla geçemiyor, bazıları da çok zorluklar içerisinde düşe kalka karşı kıyıya ulaşabiliyor, birtakım insanlar da hiç aldırmadan, rahatlıkla geçiyorlar. Surûş ve Âzer, bu ırmağın, insanların ölümlerinin arkasından çok ağlayarak döktükleri göz yaşlarından oluşmuş bir ırmak olduğunu, buradan geçemeyenlerin, ölümlerinin arkasından çok ağlamış kişiler olduğunu söylerler.⁶⁴

Bütün bunların ardından Ardâvîrâf, birbirinden farklı günahlar işlemiş, kötülöklere bulaşmış ve her biri işlediklerinin karşılığı, yırtıcı canavarlara yem olma, pislik ve leş yeme, tenlerinin derilerinin kokuşması, memelerinden asılma, canavarlar tarafından ısırılma ve sokulma, kül yeme, başa aşağı asılma, bedenlerinin küçük küçük parçalara ayrılması, dayanılması imkansız ağırlıklarda yükler altında ezilme, şiddetli soğuk ve sıcağa maruz kalma, dehşetle yakan ateş, kötü koku vb. çok şiddetli cezalara çarptırılmış ruhların karşı karşıya kaldıkları seksen iki tür farklı günah ve bunların cezalardan ayrıntıları ve gerekçeleriyle söz eder.

2.4.7. Sonuç/Dünyaya dönüş

Cennet, araf ve cehennemi gezdirdikten sonra, Surûş ve Âzer, Ardâvîrâf'ın elinden tutup onu sonsuz aydınlıklar diyarına, Ahura Mazda ve kutsal ölümsüzlerin hazır buldukları konseye götürürler. Ahura Mazda, ona birtakım emirler ve tavsiyelerde bulunur.

BİBLİYOGRAFYA

- Âbâdânî, Abdullâh Mubelliğî, *Târîh-i Edyân ve Mezâhib-i Cihân*, Tahran 1377 hş., I-III.
- Afîfî, Rahîm, *Ardâvîrâfnâme Yâ Bihîşt ve Duzeh Der Âyîn-i Mezdiyesnâ*, Meşhed 1342 hş.
- Afîfî, Rahîm, *Esâtîr ve Ferheng-i Îrânî Der Niviştehâ-yi Pehlevî*, Tahran 1374 hş.
- Bahâr, Melikuşşuarâ, *Sebksînâsi/Târîh-i Tatavvur-i Nesr-i Fârsî*, Tahran 1373 hş., I-III.
- Bahâr, Mihrdâd, *Pejûhişî Der Esâtîr-i Îrân*, Tahran 1378 hş.
- Boyce, Mary, *Târîh-i Kîş-i Zertušt* (çev. Humâyûn-i San'atîzade), Tahran 1998.
- Browne, Edward Granville, *A Literary History of Persia*, Cambridge 1924, I-IV.
- Christensen, Arthur, *Îrân Der Zamân-i Sâsâniyân* (çev. Yasemî, Reşîd), Tahran 1332 hş.
- Dihhudâ, Alî Ekber, *Luğatnâme-yi Dihhudâ*, Tahran 1346 hş. I-L.
- Dusthâh, Celîl, *Avestâ*, Tahran 1381 hş., I-II.

⁶⁴ A.g.e., 16/1-7.

- Ebu'l-Kâsımî, Muhsin, *Râhnumâ-yi Zebânhâ-yi Bâstânî-yi Îrân*, Tahran 1375 hş.
- Efşâr, Ğulâmhuseyn-i Sadrî-Hakemî, Nesrîn-Hakemî, Nesteren, *Ferheng-i Fârsî-yi İmrûz*, Tahran 1377 hş.
- Encyclopaedia Iranica/Elr.*, Komisyon, New York 1985-2000, I-IX
- Enverî, Hasan, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, Tahran 1381 hş., I-VIII.
- Gignoux, Philippe, *Ardâvîrâfnâme* (çev. Âmûzgâr, Jâle), Tahran 1383 hş.
- Hânlerî, Pervîz Nâtil, *Târîh-i Zebân-i Fârsî*, Tahran 1324 hş., I-III.
- Hinnells, John Russells, *Şînâht-i Esâtîr-i Îrân* (çev. Amûzgâr, Jâle-Tefezzulî, Ahmed), Tahran 1382 hş.
- İftihârzâde, Mahmûd Rızâ, *Îrân, Âyîn ve Ferheng*, Tahran 1377 hş.
- Kerîmân, Huseyn, *Pejûhişî Der Şâhnâme* (nşr. Alî-yi Mîr Ensârî), Tahran 1375 hş.
- Kiyâyî Nejdâd, Zeynuddîn, *Cilvehâ-yî Ez 'İrfân Der Îrân-i Bâstân*, Tahran 1377 hş.
- Mahcûb, Muhammed Cafer, "Bûye-yi Pervâz", *Îrânnâme*, II/4 (Washington 1984)
- Mu'în, Mehdûht, *Mecmu'a-yi Makâlât-i Doktor Muhammed-i Mu'în*, Tahran 1368 hş., I-II.
- Mu'în, Muhammed, *Ferheng-i Fârsî*, Tahran 1375 hş., I-VI.
- Mu'în, Muhammed, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, Tahran 1338 hş., I-II.
- Oranskii, Iosif Mikhailovich, *Fıkhu'l-luğa-yi Îrânî* (çev. Kerîm-i Keşâverz), Tahran 1379 hş.
- Oşîderî, Cihângîr, *Dânişnâme-yi Mezdiyesnâ*, Tahran 1371 hş.
- Rızâzâde-yi Şafak, Sâdik, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, Tahran 1352 hş.
- Rypka, Jan, *History of Iranian Literature*, Dordrecht 1968.
- Rypka, Jan, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân* (çev. Kerîm-i Keşâverz), Tahran 1370 hş.
- Şemîsâ, Sîrûs, *Ferheng-i İşârât-i Edebiyyât-i Fârsî*, Tahran 1375 hş.
- Tefezzulî, Ahmed-Âmûzgâr, Jâle, *Zebân-i Pehlevî, Edebiyyât ve Destûr-i Ân*, Tahran 1375 hş.
- Turâbî, Seyyid Muhammed, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân Piş Ez İslâm*, Tahran 1373 hş.
- Vehmen, Ferîdûn, *Vâjenâme-yi Artâyvîrâfnâmek*, Tahran 2535 şş.
- Yâhakkî, Muhammed Ca'fer, *Ferheng-i Esâtîr ve İşârât-i Dâstânî der Edebiyyât-i Fârsî*, Tahran 1375 hş.